

Het Wapen van Duffel

De Gemeenteraad van Duffel, overwegend dat de huidige gemeente een versmelting is van drie voormalige onafhankelijke Duffels, elk met eigen schepenzegel, vroeg, in zitting van 6 Juli 1927, de aanvulling aan van zijn wapen van Duffel-Perwijs, door de wapens van Duffel-Voogdij en Duffel-Hoogheid.

Bij koninklijk besluit van 5 October 1928 werden slechts de wapens van twee Duffels toegekend, namelijk werd het wapen van Duffel-Voogdij bij dit van Duffel-Perwijs gevoegd, en het aangevuld Duffelsche blazoen volgender wijze vastgesteld :

« Gedeeld : het eerste van goud met drie palen van keel met het vrij kwartier van zilver beladen met vijf hermelijnvlokjes schuins kruislings geplaatst en het tweede van keel met drie lelies zonder voet.

I.

Het eerste of rechtersvak — Duffel-Perwijs.

Het is het wapen der gemeente tot in 1928 gebruikt, verkregen bij koninklijk besluit van 26 Februari 1851.

Dit voormalig onvolledig wapen van Duffel is het volledig wapen van S. Catharina-Waver en werd aan deze gemeente vergund bij koninklijk besluit van 7 Juni 1932, op grond, dat S. Catharina-Waver Land van Duffel was, met Duffel-Perwijs slechts één gemeente of schepenbank vormde tot rond het laatste kwartaal der 16e eeuw, en sinds dien, afgescheiden, hetzelfde zegel gebruikte als Duffel-Perwijs.

* * *

Gheel voert hetzelfde wapen, omdat het van de oudste tijden af tot 15 Januari 1571, behoudens een 45-jarige scheiding, dezelfde heeren had als Duffel-Perwijs.

Nog met meer reden zou Waalhem dit wapen moeten voeren, daar het, schier te allen tijde, dezelfde heeren had. Het blazoen dat deze gemeente bezit is een fantazie-samenstelling.

Het hermelijnkwartier van Gheel bevat echter 9 vlokjes — en het schild is bovendien met een vogel getopt — wijl dit van Duffel-Perwijs er slechts 5 heeft. Hoewel het getal dier vlokjes volgens de regels der wapenkunde, onverschillig is, werden ze bepaald naar oude schepenzegels, door koninklijke besluiten.

De vraag is echter welk van beide zegels best met de historische gegevens overeenstemt ?

Schepenzegels uit den tijd der Berthout's zijn niet gekend ; wél de zegels der heeren zelf : deze vertoonen, alle, 5 hermelijnvlokjes en hun wapen is niet met een vogel getopt (1) ; vandaar een vermoeden dat de Gheelsche voormalige schepenen dien vogel hebben aangebracht om een thans ongekende reden en, naar eigen zin, 9 hermelijnvlokjes. Moest echter het oudst gekende schepenzegel van Gheel (1421) een nabootsing zijn van oudere, dan mag men besluiten, dat de Berthout's dit aan hun schepenen hebben toegestaan, wie zal zeggen met welke bedoeling ? Misschien zinspelen de 9 vlokjes op het getal dorpen aan Gheel onderhoorig.

Het zegel van Duffel bevat het juiste wapen der heeren zelf en is bijgevolg alleszins historisch, want zelfs het vermeld zegel met 5 vlokjes, van 1251, hangt aan het charter van Hendrik I, uitgevaardigd door hem enkel als heer van Gheel : *Henricus dictus Berthout, dominus de Ghele, salutem in Domino...* en betreft den verkoop aan de abdij der tienden van Oevel, dorp aan Gheel onderhoorig. Duffel was de eerste en voornaamste adellijke titel der Berthout's en gewoonlijk worden beide en Duffel eerst genoemd.

* * *

Welke zijn de herkomst en de beteekenis van het hermelijn ?

Volgens KUYL, *Gheel vermaerd* enz. bl. 15, zou het voortkomen van Margareta van Bretanje, welke hij heet : tweede vrouw van Hendriks (1) oudsten broeder, namelijk van Wouter Berthout V van Grimbergen II te Mechelen, wat moeilijk is om aan te nemen, daar de Mechelsche Berthout's zelf dit hermelijnkwartier niet hebben gevoerd.

DE RAADT, *Sceaux armoriés* enz. T I, bl. 73, beweert dat de Bretanje's geen verwantschap hebben met de Berthout's.

(1) Zegels van Hendrik I van 1243 (abdij Grimbergen) van 1251 (charter 131 abdij Tongerlo); van Hendrik V van 1335, 1338, 1339, 1356 (charters van Brabant, te Brussel, n° 413, 497, 563, 592, 621 bis, 900, 907).

Anderen schrijven het toe aan Sophie, moeder van Hendrik I, wat ook niet bewezen wordt.

De beteekenis van het hermelijn is onzeker; het werd gevoerd door verschillende adellijke geslachten, van hier en van elders en kan bedieden, zegt De Raadt, de smettelooze eer of onwankelbare trouw van een geslacht.

De Teekening van het vrij kwartier.

Op het officieel diploma staat het vrij kwartier vierkant geteekend en te groot. Het reikt tot aan het gouden veld achter den derden paal en beslaat schier de helft van het rechtervak en het vierde deel van het geheel schild. Aldus behoort dit vrij kwartier niet meer tot de rechter schildhelft, of liever tot geen van beide schildhelften en vormt een aparte wapenfiguur en de heraldieke beschrijving zou dan luiden:

« Een gedeeld schild, rechts: in goud drie palen van keel; links in keel drie lelies van zilver; en een vrij kwartier van zilver beladen met vijf hermelijnstaartjes ».

Dit is het geval niet met het Duffelsch wapen. Een vrij kwartier — de naam zegt het — beslaat ongeveer het vierde van het schilddeel waartoe het behoort; het behoort in het wapen van Duffel bij de rechter schildhelft en moet dus het vierde van het halve schild innemen; het wordt dan noodzakelijker wijze smaller, meer lang dan breed, en blijft ingeschakeld in den tweeden paal, zooals het vertoond wordt op alle zegels.

Deze vorm werd goedgekeurd op den gemeentestempel en dient overal behouden.

* * *

De heraldieke kleuren en metalen, gebeiteld of geprent moeten voor een kenner evengoed te onderscheiden zijn alsof ze geschilderd waren. Rood wordt gebeiteld, en geprent in verticale strepen; goud of geel stippelveld; zilver wordt effen gebeiteld en wit geprent. De hermelijnstaartjes worden zwart geprent en, wegens hun kleinen omvang, effen uitgebeiteld.

II.

Het tweede of linkervak — Duffel-Voogdij.

Het is het wapen der Van Wesemael's, voogden van dit deel van Duffel uit naam der abdis van Nijvel, en later zelf heeren der plaats.

« OUDHEID EN KUNST »

verschijnt vier maal per jaar, in afleveringen van ten minste 40 bladzijden.

Ieder schrijver of medewerker is verantwoordelijk voor zijne bijdragen.

Afzonderlijke nummers van volgende jaargangen zijn nog te verkrijgen:

1906 : Tweede jaargang, afleveringen II, III en IV.

1907 : Derde jaargang, afl. everingen I, II, III en IV.

1908 : Vierde jaargang, afleveringen I, II, III en IV.

1909 : Vijfde jaargang, afleveringen I, II, III en IV.

1910 : Zesde jaargang, afleveringen I, II, III en IV.

1911 : Zevende jaargang, afleveringen I en II.

1913 : Negende jaargang, aflevering III.

1914-1919 : Tiende jaargang, afleveringen I en II.

1920 : Elfde jaargang, afleveringen I, II en III.

1921 : Twaalfde jaargang, aflevering IV.

1922 : Dertiende jaargang, afleveringen I, II en III.

1924 : Vijftiende jaargang, aflevering IV.

1925 : Zestiende jaargang, afleveringen I, II, III en IV.

1926 : Zeventiende jaargang, afleveringen I, II, III en IV.

1927 : Achttiende jaargang, afleveringen III en IV.

1928 : Negentiende jaargang, afleveringen I, II, III en IV.

1929 : Twintigste jaargang, afleveringen I, II, III en IV.

1930 : Een en twintigste jaargang, afleveringen II, III en IV.

1931 : Twee en twintigste jaargang, afleveringen I, II en IV.

De nummers van 2^e tot 10^e jaargang, kosten 2,50 fr. per ex., buiten de verzendingskosten; deze van 11^e tot 21^e jaarg. fr. 5,00.

Het schepenzegel der Voogdij vertoont bovendien den staf der abdis van Nijvel, waarop het hooger beschreven wapen rust. De bediedenis is klaar. Deze staf werd weggeweerd, naar oordeel van den Adelraad, als dorpsincident of ondergeschikte geschiedkundige bijzonderheid.

Over de lelies zonder voet.

« Lelie zonder voet » — onjuiste benaming, zegt DE RAADT o. c. bl. 132, en zonder bijzondere of zinnebeeldige bediedenis.

De lelie zonder voet wordt op twee wijzen voorgesteld; kwestie van mode :

Ofwel rats afgesneden onder den knoop der driebladerige lelie ;

Ofwel met steunsel onder den knoop.

Het koninklijk diploma moest naar de beschrijving, den eersten vorm vertoonen volgens « al de gestrengheid der heraldieke regels ».

Het gemeentezegel mag den tweeden lelievorm voeren. Het is de lelie meest gebruikt door de Van Wesemael's, o. a. op meest al hun munten ; zij is de schoonste, vult best het roode schild en vooral, zij staat dichter bij de Duffelsche lelies dan de afgesnedenen.

Over de lelies met voet.

Een lelie, zonder meer, is, in wapentaal, een lelie met voet of volledige leliebloem ; zij vertoont drie takjes onder den knoop.

Welke lelies vertoonen de Duffelsche schepenzegels ?

Zij hebben alle, onder den knoop, drie steeltjes.

De beslagen wapenkenner DE RAADT beschrijft tweemaal dezelfde zegels van Duffel-Voogdij, berustende in het stadsarchief van Mechelen.

Op bl. 132 van zijn vermeld werk : « Les sceaux des échevins de l'avouerie de Duffel, 1408 et 1615 (ancien apanage des Wesemael), nous les montrent au pied coupé » en :

bl. 403 : « Les échevins de l'avouerie de Duffel, 1408, 1615 : type ogival ; trois fleurs de lis (complètes !) (Wesemael) ». Deze tweede beschrijving niet bij vergissing : het uitroepingsteeken is van hem.

De man geraakte er niet wijs uit. Vanwaar die aarzeling ?

Waarschijnlijk spruit ze voort uit het feit, dat de lelievoet van het zegel van 1408 geschonden is, dus onduidelijk, en hoewel

het andere zeer duidelijk zegel van 1615 hem een volledige lelie vertoonde, schreef hij nochtans, voor beide : *au pied coupé*. Wellicht omdat bij hem, als bij anderen, de Wesemael's bekend stonden met lilies zonder voet, heeft hij ze, in eerste beweging, aldus betiteld. Later heeft hij zich echter bedacht en de lilies geheeten, zooals ze werkelijk zijn : *fleurs de lis complètes*.

Want hoe men het draaie of keere, de Duffelsche lilies van Wesemael zijn volledige lilies, en zelfs op het origineel zegel van 1408, wanneer men scherp toeziet, zijn de sporen te vinden der drie takjes van den voet. Eenieder kan dit verder vaststellen in het Duffelsch archief uit alle tijden ; duidelijke exemplaren werden ook ingeleverd bij den Adelraad ; en ook afgietsels, te Brussel, van Duffelsche voogdijzegels van 1402 en 1416, dus, zooals dit van 1408, gestoken ten tijde der Wesemael's zelf — wat niet toelaat te onderstellen dat die zegels in later tijden verkeerd zouden gestoken zijn — vertoonen dezelfde volledige lilies : geen andere zijn bekend.

Ons gewijzigd wapen voert de lilies van Wesemael, doch niet de Duffelsche lilies van Wesemael ! Deze, waren ze eenig in hun soort, leveren het bewijs dat de Wesemael's, evenals andere Brabantsche families, hun lilies onverschillig voerden. Wil men daartoe niet besluiten, dan moet men zeggen dat de zegelstekers van Wesemael noch hij zelf de gestrengere regels der heraldiek kenden of er ten minste gerust in waren.

Waarom kwam Duffel niet in bezit van zijn Duffelsche lilies ? Door een samenloop van noodlottige omstandigheden !

De Adelraad heeft wel ingezien — wij mogen zeggen hiervan zeker te zijn — wat best, of ten minste beter, billijker, juister, eigenaardiger zou wezen. Eilaas, te laat, om op het nieuw toegewezen wapen, in teekening en in gravure, de volgens ons echte Duffelsche leliën aan te brengen. Wien ervoor verantwoordelijk gesteld ? Och, menschenwerk is zoo zelden volmaakt ! Wat we hebben houden we voorloopig. Een later geslacht en een gelukkiger onderhandelaar moge de kleine, doch niet onbelangrijke verbetering bewerken.

Het wapen van Duffel-Hoogheid.

Drie palen van keel op gouden veld : wapen der Mechelsche Berthout's, voormalige heeren van het derde Duffel.

Dit wapen werd niet toegekend om de volgende redens :

1° Onmogelijk al deze heraldieke bijzonderheden op de door officieele afmetingen voorgeschreven beperkte plaatsruimte van gemeentestempels weer te geven.

Deze redenen vatten we niet : niets eenvoudiger dan leliën en palen ; menig plaatselijk wapen is ingewikkelder en beslaat vier en meer vakken.

2° Niet te rechtvaardigen : de wapenvergunning heeft tot doel, niet de dorpsvoorvalletjes, doch de historische feiten waardig aan het nageslacht te worden herinnerd, naar voren te halen.

Deze redenen kan gelden van op het standpunt der heraldiek en hare beweeggronden voor het toekennen van wapens. In historisch opzicht kan hier geen kwestie zijn van dorpsincident. De heerschappij van den Mechelschen Berthout over Duffel behoort tot de kern onzer plaatselijke geschiedenis. Berthout-Mechelen regeert op denzelfden voet in Duffel rechteroever der Nethe als Wesemael in de Voogdij en Berthout-Duffel in het latere Perwijs ; noemt zich zelfs overheer van dezen laatste.

Na inlevering van doorslaande documenten o. a. het charter van Duffel van 1271, dat aan Berthout-Mechelen het hooge gezag toekent, was de Adelraad zich daarvan bewust ; als bewijs geldt hun voorstel het wapen van Berthout-Mechelen of Duffel-Hoogheid (het zoogenaamd dorpsvoorvalletje) aan te vragen, nevens het wapen der Voogdij, echter op voorwaarde het wapen van Berthout — Duffel of Perwijs (een flinke brok geschiedenis) sinds 77 jaar in ons bezit, te laten varen.

De gedachte kon zelfs niet komen op dergelijk voorstel in te gaan. De Mechelsche Berthout's gewaardigden zich niet zich heeren van Duffel te noemen ; zij voerden klinkender namen, wijl de Duffelsche Berthouts's, fier en voor alles, den titel : heer van Duffel dragen.

3° Nutteloos : de wapens dezer twee takken Berthout verschillen slechts door een bijteken (1) of het vrij hermelijnkwartier ; aan het gezag der Berthout's over twee Duffels wordt genoegzaam herinnerd door het wapen van één van beiden.

Indien de Hoogedele Dame Heraldiek enkel aan Berthout kan en wil herinneren — we zullen het noemen *het allervoer-*

(1) *Breuk* ; deze duidt een vermindering aan. De vader of de oudste broeder voeren het wapen *ongebroken*.

naamste — dan moet natuurlijk Berthout-Mechelen op het achterplan, om de aangehaalde redens. (1)

* * *

De vergunning van een adellijk wapen is hoogst vereerend zoo voor de gemeenschap als voor personen. Hoewel, wat den lelievorm betreft, niet onaanvechtbaar, komt het tweeledig wapen veel dichter de historische werkelijkheid nabij, en, naar de vermaning van het Vlaamsche spreekwoord, geen gekregen paard in den bek te zien, steekt Duffel zijn nieuwen dubbel geblazoeneerd standaard met fierheid in de hoogte om te verkondigen dat de drie Duffels gelukkig zijn te zamen nieuwe bestemmingen te gemoet te schrijven!

De Schepenzegels van Duffel.

1°) Het zegel van Perwijs, waarvan het rechtervak van het huidig wapen de trouwe nabootsing is, is rond, met driehoekig schild in de oudste tijden en gewoon schild in latere, gehecht aan een eikentak, versierd met eikenloof en heeft voor randschrift :

+ S : Scabinorvm Domni de Dvffle in Dvffle (1428).

+ Sigillvm Scabinorvm Domini de Dvffle in Dvffle (1770).

Het zegel van 1428 is het oudst gekende van Duffel-Perwijs en S. Catharina Waver te zamen, en berust in 't stadsarchief te Mechelen, aan een akte grootendeels onleesbaar geworden. Afgietsel 3717 te Brussel.

2°) Het zegel der Voogdij, waarvan het linkervak van het huidig wapen, behoudens den uitgelaten staf en den lelievorm, de nabootsing is, is ovaal, oudtijds met driehoekig, later met gewoon schild, versierd met loofwerk (a). Randschrift :

† S. Schabinorvm Voigdye de Dvffe (1408).

Sigillvm Schabinorvm Voigdye de Dvffel (1782).

Het zegel van 1408 behoort tot het Mechelsche stadsarchief.

Een zegel van 1402, afgietsel 12288 in 't zegelcabinet te Brussel schijnt het oudst gekend Voogdijzegel. Men verwijst voor

(1) In onze *Beknopte geschiedenis van Duffel* brachten wij zelf het slechts tot een tweeledig wapenschild, om reden dat het toen eenig gekende geschonden zegel van Duffel-Hoogheid, in ons bezit, niet te onderscheiden was van het zegel van Duffel-Perwijs.

(a) Laurierbladeren (?).

het origineel naar het archief der Godshuizen van Lier. Wij vonden het niet.

Volgens het oorkondenboek van Tongerloog gebruikten de schepenen der Voogdij geen zegel in 1421, onder Joanna van Stalle.

3°) Het zegel van Hoogheid, overeenstemmend met het wapen der Mechelsche Berthout's, is rond, met gewoon schild, omzet door een koord, volgens sommige heraldiekers de koord van S. Franciscus. Randschrift :

Sigilvm Scabinorvm de Dveffle (1784).

Zegels van Perwijs en Voogdij bestaan in voldoende getal; die van Hoogheid zijn zeldzamer: buiten enkele exemplaren te Duffel worden er slechts vijf bewaard in 't Staatsarchief te Antwerpen, alle van betrekkelijk jongen datum: 1682 (n° 170 c.), 1735, 1745, 1750, 1784 (n° 136).

* * *

Ten slotte zij aangemerkt, dat geen der schepenzegels, dus ook het Duffelsche blazoen niet, het wapen der oudste heeren van Duffel voert, want dan zouden ze wezen: dit der Mechelsche Berthout's — zonder hermelijnkwartier — voor Duffel-Perwijs; dit der Abdis van Nijvel voor de Voogdij; en dit der heeren van Ten Elst of de Hildincshusen of de Van Sottegem's, oudst gekende heeren van gansch den rechteroever der Nethe.

De doorslag werd gegeven door latere heeren: de Duffelsche en Mechelsche Berthout's en de Van Wesemael's. Van hen kwamen gemeentevrijheden en schepenzegels (1).

Ev. Dom.

(1) Een advies van den Adelraad van 24 Augustus 1929 bepaalde de Duffelsche vlaggekleuren, naar kleuren en deeling der velden van het wapen: de helft van goud, aan den stok; de andere helft van keel.

